

Landsmåls- och Folkminnesarkivet
Uppsala

du 75

OM NYBYGGE, SKATTLÄGGNING OCH SKIFTE.

1. Känner man till hur nybyggen upptagits? Berätta om hur nybyggaren sökte ut platsen för det blivande bygget, odlingarna och röjningarna! Vad var bestämmande: hänsyn till fiskevattnen och jaktmarker, till röjningar, betesmöjligheter, slätterängar, till jordens lämplighet för svedja, odling, jordens uppbyggnad, frostlänthet etc.?

2. Söktes tillstånd av myndigheter? Berätta om anläggningssyn! Hur ordnades för nybygge på någon slags allmanning (by-, socken-, härads-, kronoallmanning, konungens allmanning) eller på ett gammalt hemmans mark? Åtnjöt man frihetsår? Huru länge - enligt vilka grunder? Varför blev nybygget ett hemman? torp? Vad förstås med olaga mark? Hur skedde instening d.v.s. intagning av mark på kronojord med laga råstenssättande?

3. Vad känner man till om finntorpsbebyggelsen i äldre tid? Finntorpens anläggning? Hur inkräktade finnarna på bygdelagsböndernas ägor och rättigheter i skogar, betesmarker, fiskevattnen, jaktmarker? Uppkom härav krav på jordrevning, fredande och avskiljande av marker och rättigheter? Hur tillsågs att finnar gjorde "stadiga hemman"? Finnarnas framfart på skogarna? Ha finnarna betraktats som "löst folk", som trätt skatteböndernas och byalagens rätt för nära? Gynnades de för den billiga arbetskraftens skull?

4. (För Norrland.) Lapparnas intrång i böndernas rättigheter (marker, ängar, skattlagda, fiskevattnen o.s.v.). Skildra hur lappar upptaga nybyggen!

5. Hur kom nybygget att skattläggas? Hur tillämpades ortens skattläggningsmetod? Hur kom nybyggaren att ge tionde till präst liksom bönderna? Ingick häri fisk eller vilt eller över huvud taget något som tytt på att jakt eller fiske betraktats som "rätt näring" för nybyggaren? Vad menas med bundetionde? Vilka övriga skyldigheter påvilade nybyggaren? Skjutsandet av domare, befälningssman, spannmålsfororna åt prästen o.s.v.? Skolspannmålen? (Om skatter och pålagor se nedan.)

6. Finnas några minnen om hur flera hushåll tillsammans anlagt nybyggen på utmarkerna eller fäbodan eller fiskebodan eller gjort andra anläggningar för längre eller kortare periodisk bosättning? Finnas minnen om hur en by utvecklats ur ett eller ett par nybyggen, torp, fäbodan, fiskeläger? Finnas minnen om hur en by anlagts? Minnen om att landshövdingarna föranställt kolonisation på utmarkerna, då hemmansklyvningen ej kunnat fortgå längre? Hur skedde intagning av jord (medelst eld, rop)? Intagan hägnas, rösas? Intagan utlägges?

7. Minns man något om vilka synpunkter som gällt för en bys anläggning? Hur skiftades ägorna inom bylaget? Vad menas med att man är fullsättes?

8. Minnen om att socknar, byar, hemman, nybyggen skattlagts? Sökte man ny skattläggning? Varför? Enligt vilka grunder skulle skat-

ter, pålagor, skyldigheter beräknas? Efter rökar, mantalet, måltal, seländstal, pundland, spanneland? (Sockentungen utgick per rök och ej efter hemmanets mantalssiffra.) Har man något fall, då en väderkvarn varit skattefri från ett visst väderstreck, därför att kvarnen legat till så, att ingen vind kunnat komma från det hållet? I vilka persedlar skulle skatten utgå? Vilka utgifter och skyldigheter hade gården sedan gammalt på grund av sedvänja? Berättelser om hur prästen i predikan klagat över att få för dåligt tionde. Klockarens ostmjölk - bonde hämnas. Tiondedelass säd till prästen. I stället för tiondedjur tog prästen pengar (Alb. Nilsson 136, Tiondefår). Skattbog?

9. Minnen av företagen jordrevning? Hur förfors härvid? Hur mättes, hur beräknades och delades? I västra Sverige har talats om löpabol, då fastighetens storlek bestämts efter skatten, som utsatts i smör. Vad är helt gärdemantal? Vad är markland, seland, mål, öresland, mäling? Har åkern beräknats efter myckenheten av däri sådd säd (tunnor, spann, trö)?

10. Hur har hemmanets kamerala värde beräknats? Vad menas med hel- och halvgårdsbonde, en rösts hemman (t.ex. vid prästval)?

11. Minnen av skifte av jord sämjo-skifte (åker, äng, skog) utan anlitande av lantmätare? ("Lantmätarskifte" skall ej här behandlas)? Känner man något om brodersskifte, d.v.s. klyvning av hemman bröder emellan utan anlitande av lantmätare? Yxskillnad (där två eller flera hemmansägare haft gemensam utmark har det hänt att de bytt skogen sinsemellan i sämja utan lantmätare varvid gränserna i skogen utmärkts genom bläckning i träden med yxa)? Bisseskifte (skifte, förrättat av bissarna 'gubbarna' utan lantmätare)?

12. Berätta utförligt om utstakning av jord t.ex. ängsmark? Hur uppgick (vadade) man ängslotterna mellan de vid råmärkena uppställda stängerna? Hur mättes? Hur utmärktes råskillnader (genom flättja, tjällar, stenlad, råstenar, stendyss, femstenarör)? Hur utstakas rågång (med speta, skogsgata, skäldike, råben, skålpåle)? Vad är hornskäl? Vad kallas rågången omkring ett hemmans alla ägor (ringkedja)?

13. Vad kallas det att flera byar voro ihop om skog eller utägor (värnlag)? Vad kallas det att flera byar (eller gårdar) hade sina inägor inom gemensamt hägn?

14. Berätta allt som är bekant som sambruk av ägor, t.ex. om gemensam slätter för flera gårdar och hur härvid skörden delades (lotades)! Vad är årfalla? I N. Rörum (Skåne) förekom att ängslotter byttes vart fjärde år mellan byns gårdar. Alb. Nilsson sid. 128.